

Carmina Burana och Carl Orff

Carmina Burana hade premiär i Frankfurt 1937. Det fick genast stämpeln ”entartete Musik” (dekadent musik) av det officiella nazityskland, men förbjöds aldrig. Kanske berodde det på dess snabbt växande popularitet både inom och utom Tyskland. Carl Orff beskriver själv verket som en scenisk kantat i fem bilder, utan genomgående handling, med danser och mimiska inslag. Partituret är ursprungligen skrivet för tre solister, stor kör, halv kör, gosskör, stor symfoniorkester med två pianon, celesta och utökad slagverksektion.

Carmina Burana och framför allt ”O Fortuna” som inleder och avslutar kantaten är välkända från många olika sammanhang.. Vid friidrotts-VM i Helsingfors spelades den vid varje löpfinal när de tävlande kom in på upploppet. I England användes den i många år som jingel i reklamen för rakvattnet ”Old Spice”. Det grekiska kommunistpartiet inledde under lång tid alla sina massmöten med just den sången. O Fortuna var ledmotiv i den amerikanska filmen ”Jackass”. Bara för att ta några exempel.

Om texterna.

De 24 dikterna, som Orff sammanställde till Carmina Burana är hämtade ur en samling av drygt 200, som sedan 1803 finns på ett bibliotek i München. De publicerades i mitten på 1800-talet under just namnet Carmina Burana (”Sånger från Bayern”). De 119 elegant handskrivna och vackert dekorerade pergamentbladen från 1200-talet hittades i klostret Benediktbeuren i Bayern. Författarna är oftast okända, flera har förmodligen varit tonsatta och endast rudimentära melodislingor har påträffats. Vem har då skrivit dessa sånger och dikter? Är det munkar, som ensamma i sina nakna celler har givit uttryck för sina drömmar och fantasier?

Detta är troligen mera en fantasieggande myt än verklighet. Man tror mera på att sångerna kommer från i Centraleuropa kringvandrande ”vaganter”, studenter och blivande präster, som avbrutit eller gjort uppehåll i sina studier. Teologi och studier av bibeln utgjorde en stor del av studierna, men man får inte glömma att bildningen på den grekiska mytologins område var stor på medeltiden.

Vaganterna drog omkring i Centraleuropa och hade rykte om sig att leva för stunden med stor aptit på nöjen; vin, kvinnor och sång. De ifrågasatte också gärna etablerade sanningar och var kritiska mot samhällsordningen. Man parodierade gärna det bestående och skrev satirer riktade mot överhöghet, kyrka och stat. Det dominerande språket i sångerna är latin men det finns både tyska och franska texter och sångerna har sitt ursprung i både Frankrike, England, Italien och Tyskland. När man läser och försöker förstå innebörden i texterna är det ändå svårt att tänka sig att något kloster kunde sanktionera och bekosta de många hundra timmar det måste ha tagit att pränta ned samlingen. Böcker var ju exklusiva på den här tiden, de stora universitetsbiblioteken i Europa innehöll bara en 3-400 volymer.

Formen i sångerna är ofta hämtade från en religiös tradition och dess föreställningsvärld, men det finns gott om syftningar på den grekiska mytologin. Innehållet däremot bejakar den sinnliga njutningen på ett högst påtagligt sätt. Lovsjungandet av naturen, vinet och kärlekens ljulighet och fröjder är ett genomgående tema.

Om musiken.

Orffs musik till Carmina Burana kan ses som en reaktion och protest mot den ”unkna sensorromantik” med oändligt komplex komponeringsteknik*, som Carl Orff var uppväxt med.

Verket jämförs ibland med Stravinskys ”Våröffer”. Musiken bygger på enkla melodier, hämtade från gregoriansk musik, bayersk folkmusik, italiensk opera och lutherska koraler.

Okomplicerade korta melodier som upprepas, starkt rytmiserade ofta med ostinatoackompanjemang. Orkestreringen är utstuderad och färgrik med ganska enkel harmonisering.

Här finns få modulationer, ingen utstuderad kontrapunkt eller melodisk temautveckling

* Mahler, Bruckner, Elgar, Fauré o.s.v.

Sångerna

Lyckohjulet, detalj av målning av Albertus Pictor i Härkeberga kyrka (uppl)

I Fortuna Imperatrix Mundi (Ödet världens härskarinna)

1 O Fortuna

”Begråten med mig det oblidkeliga ödet, som slår ned även den starke!”

Det obönhörligt växlande lyckohjulet pryder första sidan av Carmina Burana och symbolen för framgångens obeständighet är hämtad från den grekiska gudasagan. Latinska texter och grekisk mytologi var välkända på 1200-talet och blandades friskt med de kristna symbolerna.

I vapenhuset i Härkebärga kyrka mellan Enköping och Uppsala finns ett nästan identiskt lyckohjul målat på 1400-talet av Albertus Pictor.

2 Fortune piango vulnerat

”Jag begråter ödets slag som krossat mig ...och störtat mig från lyckans tinnar”.

En klagosång över lyckans obeständighet. I slutet påminner diktaren om drottning Hecuba, Trojas sista drottning, som krossades under lyckohjulets axel.

II Primo Vere (Om våren)

3 Veris leta facies

”Vårens glada anlete strålar”. Vintern är borta, marken täcks av blommor, fåglar flyger över fälten och i skogen. En flickkör får intonera glädjen till livet.

Här finns Flora, blomgudinnan, Phoebus, solguden, Zephyr, västanfläkten som sprider vällukt och den älskliga Philomen, näktergalen, slår sina drillar över alltihop.

4 Omnia sol temperat

(Barytonsolo)

”Solen råder över alla” och världen vaknar på nytt och med den kärleken.

En hyllningssång till den älskade och kärleken, som låter som en vemodig folkvisa. Är det inte ofta så att en stor kärleksupplevelse gärna kryddas med lite svårmod och en hel del tårar? Ger kärlek på ett ordentligt avstånd kanske på något sätt en högre kvalitet åt upplevelsen?

5 Ecce gratum

”Märk hur den efterlängtnade våren ger oss glädjen tillbaka”.

Vårkänslorna ökar i intensitet med varje vers och mot slutet uppmanas vi att på Venus, kärleks gudens, befallning försöka bli Paris’ jämlikar. (Paris, son till den olyckliga Hecuba, var domare i den första (?) skönhetstävlingen och fick Venus dotter Helena till hustru).

III Uf dem Anger (På ängen)

Det genomgående språket i tredje bilden är medeltida högtyska, den tyska som talades i de s.k. höga delarna av Tyskland (Bayern)

6 Dans

Instrumental sats

7 Floret silva

Eller på medeltida högtyska ”Gruonet der walt”, skogen grönskar. Andra versen är första versen i tysk översättning. ”Var är min älskade?”, Sjunger kvinnorna. Han har ridit härifrån!
Vem skall nu älska mig ?

8 Chramer, gip die varwe mir

”Köpman ge mig den färg,
som gör mina kinder röda,

så att de unga männen må se dem och fyllas av kärlek”

Detta kan mycket väl vara en sång om Maria Magdalena från ett tidigt mysteriespel, där hon ofta framställdes som förförerska. Refrängen är i vilket fall en tydlig invit:

”Unge man se på mig, låt mig behaga dig!”

9 Reie

En hövisk och graciös instrumental runddans innan hela kören kommer in med:

Swaz hie gat umbe

”De som går här i ringen är flickor som vill gå utan man, hela sommaren lång”.

Uttrycker text och musik samma sak? Musiken har i alla fall ett nästan desperat uttryck men ändrar helt karaktär i nästa sång.

Chume, chum, geselle min

”Kom, kom min älskling!”. Sjunger altarna och mansrösterna svarar: ”Jag längtar efter dig” och ”Kom och gör mig frisk och sund, söta rosenröda mun”

Swaz hie gat umbe

Se ovan

10 Were diu werit alle mein

”Vore hela världen min...

skulle jag skänka bort alltsammans

om drottningen av England låge på min arm”.

Drottningen av England (Eleanor av Aquitaine 1122-1204) var välkänd eller beryktad i Europa för sin skönhet och sitt frivola leverne. Det var en spridd uppfattning att det var på dessa meriter, som hon lyckats bli Englands drottning. En vagants våta dröm?

Hon var mor till Rickard Lejonhjärta.

IV In Taberna (På Krogen)

11 Instuans interius

”Jag brinner inombords av våldsamt ånger, jag talar bitterligen till min själ”

Text och melodi uttrycker ruelse, ånger och bitterhet, som någon säkert kan känna igen efter en genomfestad kväll på krogen.

Slutraderna i dikten uttrycker sångarens självförakt

”Död i anden blott jag kan, köttets lust begära”

Studentens eventuella katolska prästbana, (Luther var inte född) förefaller ju inte helt spikrak.

12 Cignus ustat cantat

Kantat för en stekt svan.

”En gång var sjöarna mitt hem och jag var vacker att skåd... nu är jag brunstekt och svårt bränd!” Och kören, matgästerna, svarar ironiskt: ”Stackare, stackare”.

13 Ego sum abbas

”En gång var jag abbot i Schlaraffenlad”. Cucaniensis eller Schlaraffenlad var namnet på det underbara land, som flödade av mjölk, honung och vin. Det är en kyrklig, gregoriansk melodi. Men det här är ingen lovsång till den heliga treenigheten, utan här hotar abboten med skymf och nesligt straff och församlingen svarar ”Ve oss!”

14 In taberna quando sumus.

”När vi sitter på krogen, tänker vi inte på gravens mull”

Den här dryckessången är en blasfemisk parafras på den katolska mässans förbönsritual på långfredagen. Mässans första förbön är för kyrkan, den andra för påven, den tredje för biskoparna o. s. v.

Men här är det skålarna som rangordnas: Den första för vinets rikedom, den andra för alla i fängelse, den tredje för alla levande, den fjärde för alla kristna, den femte för de i tron bortgångna, den sjätte för den köpta kärlekens systraskap o.s.v.

V Cours d'amour (Sånger om kärlek)

15 Amor volat undique

”Amor flyger överallt” Barnkören sjunger om kärleksyra och om hur gossar och flickor förenas. I ett tårfullt solo sjunger sopranen om den försmådda älskandes öde.

16 Dies, nox et omnia

”Dagen, natten, allt gör mig sorgsen”.

En vemodig kärleksvisa, där barytonsolisten får visa hela sitt register. Hemlig kärlek kan vara svår att uthärda. Här blandas medeltida latin med samtida franska i en passionerad bekännelse.

17 Stetit puella

”Flickan stod i sin röda klänning”

Den älskade flickan liknas vid en röd ros. En populär liknelse, som är gångbar än idag.

18 Circa mea pectora

I en växelsång mellan barytonsolisten och kören besjungs den älskade.

Höjdpunkten kommer i sista solopartiet:

”O, att gudarna ville det jag föresatt mig,
att få öppnahennes jungfrulighets lås”

19 Si puer cum puellula

”Om en gosse och en flicka
skulle dröja i en kammare vilken lycklig förening!

Kärleken ökas
blygseln försvinner
mellan de två
och det blir en obeskrivlig lek
med smekningar, kyssar, famntag.”

20 Veni, veni venias

Två körer tävlar om att lovsjunga den älskade på poetiskt latin, och samtidigt drivs musiken till orgiastiska höjder med texten:

”hyria, hyrie, nazaza, trillirivos.....”

21 In trutina

En ung kvinna sjunger om sin tvekan mellan den sensuella kärleken och dygdig blygsel.

”Men när jag ser dig,
böjer jag gärna min nacke under kärlekens ok”.

22 Tempus etiocundum

Nu är glädjens tid, nu är tid att älska.

Manskören sjunger i en omisskännlig rytm:

”...när våren får makt i mitt sinne,
brusar blodet hett”,

Och kvinnokören svarar:

”Mitt jungfruliga sinne
är fullt av förväntan”.

Den lille kärleksguden Cupido (barnkören) tar upp refrängen:

”Oh, oh, oh, hela jag blommar,
hela jag brinner av kärlek till en ung kvinna”

23 Dulcissime

Sopranen sjunger:

”Du, den ljuvaste jag lämnar hela mig i dina händer!”

24 Ave formosissima

Den här medeltida koralmelodin börjar: ”Var hälsad du den skönaste av klenoder.” En hymn till Jungfru Marias ära som strax får en annan inriktning. Här hyllas den jordiska kärleken med referenser till några av de mest välkända kvinnofigurerna, inklusive kärleksgudinnan Venus.

25 O Fortuna

”Begråten med mig det oblidkeliga ödet,
som slår ned även den starke!”

Det obönhörliga lyckohjulet har rullat sitt varv.

Eric Haldén